

У лютому виповнюється 50 років з того дня, коли академіка Бориса Патона обрали президентом Національної академії наук України (тоді назва головної наукової установи республіки звучала дещо інакше). Усе пізнається в порівнянні. Відомі й правильні слова, однак порівняти наведений факт ні з чим. Науковій діяльності Патона, урахувавши її тривалість та багатогранність, не знайдеться аналогів за всю історію вітчизняної і світової науки.

Доволі складно виокремити якісь епізоди, грані, події в науковій біографії академіка Патона. Один лише перелік його титулів, посад, іпостасей, звань, відзнак і нагород зайняв би більше місця, ніж уся журнальна публікація. Знаково, що народився Патон у той самий рік і той самий день, коли було засновано Українську академію наук, – 27 листопада 1918 року. І ось уже півстоліття він очолює академію, ставши не просто беззастережним лідером, а її символом, брендом, оберегом.

Епоха Патона

ПАТОНІВСЬКИЙ ШОВ

Олександр МАЛІЄНКО

Становлення Бориса Патона як ученого й організатора науки відбулося в Інституті електрозварювання, створеному його батьком академіком Євгеном Патоном. Перші важкі уроки професійних і життєвих випробувань дістав на Уралі в Нижньому Тагілі, куди на початку війни було евакуйовано інститут. Тут під керівництвом Євгена Оскаровича він розробляв і впроваджував легендарну технологію – автоматичне зварювання танкової броні.

У книжці «Воспоминания» Є. О. Патон розповів, як на полігоні відбулося випробування корпусу танка. З близької відстані прямою наводкою танк обстріляли бронебійними й фугасними снарядами. Після шквального вогню понівечило бронувану сталь, але самі шви витримали пряме влучення, залишившись непошкодженими. Відтоді вітчизняна бронетехніка стала менш вразливою. Між іншим, нацисти до кінця війни так і не змогли запровадити автоматичне зварювання танкових корпусів, а в американців воно з'явилося тільки 1944 року.

Після повернення до Києва Інститут електрозварювання у стислий термін відновив свою діяльність, уже спрямовану не лише на потреби фронту, а й на мирні галузі. Визнанням заслуг

його засновника і першого директора, окрім найвищих державних нагород, стало присвоєння інституту в 1945 році ім'я Є. О. Патона. Згадаємо, що в ті часи далеко не завжди так успішно складалася доля керівників подібного рівня та ще й дворянського роду, котрий до того ж у зловісному 37-му на одному з велелюдних зібрань відверто зізнався, що не читав ні Маркса, ні Енгельса. І все ж слава, яку він не шукав і якої не прагнув, просто не могла оминати такого вченого: надто важливою для вітчизняної індустрії була його праця, надто визначними – трудові і наукові здобутки.

З 1953 року, продовжуючи справу батька, Борис Патон очолює інститут, який перетворився на найбільший у світі науково-дослідний центр у галузі зварювання. Ефективно поєднуючи цілеспрямовані фундаментальні дослідження та прикладні інженерні розробки, фахівці інституту не раз демонстрували світову першість у різних напрямках зварювання. Наприклад, під керівництвом Б. Патона вперше розпочато дослідження й застосування зварювальних процесів у космосі. Ці унікальні експерименти в 1984 році виконали космонавти С. Савицька і В. Джанібєков на борту орбітальної станції в умовах відкритого космо-

су. Важко переоцінити й внесок інституту в спорудження трансконтинентальних нафто- і газопроводів. На заміну ручному зварюванню труб створено автоматичну установку, завдяки якій відпала потреба тисячам робітників-зварників у 40-градусні сибірські морози працювати просто неба. Сяйво дугового зварювання освітлює й... глибини Світового океану. Розроблена патонівцями технологія електрозварювання під водою набула особливої актуальності у зв'язку з нарощуванням промислового освоєння прибережного шельфу.

Ще один світовий пріоритет інституту – застосування зварювання в медицині. Унікальна технологія електрозварювання живих тканин широко ввійшла в хірургічну практику: цим методом уже зроблено понад 80 тисяч операцій. Американці, які долучилися до практичного впровадження такої технології, назвали цю сміливу ідею Б. Патона сучасною революцією в хірургії.

А науковий пошук триває. Нещодавно академік Борис Патон заявив, що найближчим часом співробітники його інституту продемонструють чергову унікальну технологію – електрозварювання людських кісток.

Грані унікального таланту

У досягненнях Інституту електрозварювання, світовому визнанні «патонівського шва» визначальну роль відіграв безпосередньо Борис Євгенович, який, очолюючи провідну у світі школу електрозварювання, зміг сповна реалізувати свій винятковий дар ученого. Ідеться про всебічний талант. Скажімо, успадкований від батька інженерний хист допоміг йому в екстремальних умовах воєнної доби опанувати зварювальні технології. Невгамовний пошук винахідника забезпечував створення розробок світового рівня. До речі, 1983 року Борису Патону першому в країні присвоєно звання «Заслужений винахідник СРСР». Феноменальна інтуїція вченого допомагала йому безпомилково передбачати тенденції в науці, щоб у наукових дослідженнях завжди бути на крок попереду.

Утім, таких результатів неможливо було б досягти ще без однієї особливості риси Патона – його видатних здібностей організатора науки. Про це багато написано і сказано. Уважаючи організаційну сферу науки не менш важливою, ніж дослідницька, академік Костянтин Ситник в одній із публікацій зазначив: «На превеликий жаль, ці два напрями діяльності, ці дві сфери майже ніколи не поєднуються в одній людині».

Неперевершений стратег науки

Мені здається, що в діяльності Б. Патона як президента нині на перший план вийшло його стратегічне бачення тенденцій і перспектив розвитку науки. Кажуть, час – найкращий суддя, й колишнім опонентам Бориса Євгеновича не раз доводилося згодом визнавати свою неправоту. У згаданій книжці Малиновського розповідається, як легендарний академік Віктор Глушков на нарадах у своєму Інституті кібернетики часто висловлював гострі, критичні оцінки рішень президента академії. Але з часом їх ставало дедалі менше, а пізніше вони зникли взагалі. Ішлося про фінанси, і після того, як з'ясувалося, що патонівський інститут отримує додаткові кошти не з бюджету, а від міністерств, з якими співпрацює, Інститут кібернетики теж узяв на озброєння цей досвід.

Академік Ситник, який тривалий час опонував Б. Патону, й зокрема зі шпальт журналу «Віче», пізніше визнав: «І хоч іноді ти опонуєш його ідеям і його впливу, але так чи інакше вони формують тебе не менше, а часом і більше, ніж найближчі тобі люди й ти сам, зусиллями власної рації». І підсумував результати діяльності Патона такими словами: «...Великий він у тому, що зумів не тільки

зберегти наукову спадщину України, а й примножити, збагатити і стати її надійним і єдиним оберегом».

У Патона ж вони поєдналися, що визнав і Ситник. Певно, можна назвати класикою «жанру» патонівську організацію наукового процесу – від народження прогресивної ідеї до її практичного втілення в металі. Член-кореспондент НАН України Борис Малиновський у книжці «Академік Борис Патон. Труд на всю жизнь» написав: «Роботи, виконувані за його ініціативою і з його участю, завжди мали комплексний характер і завершувалися масштабною практичною реалізацією, що спиралася на урядові постанови, охоплювала цілі галузі народного господарства».

Такий підхід, підкріплений беззастережним авторитетом у наукових колах, відданістю науці, феноменальною працездатністю Бориса Патона, відіграв визначальну роль як під час першого його обрання на посаду президента Академії наук республіки, так і впродовж незмінного 50-річного керівництва головною науковою установою країни.

Характерна ознака цієї діяльності – відсутність в академії поділу наукових напрямів на головні та другорядні. Борис Євгенович обстоює постійний і рівномірний розвиток точних, природничих, гуманітарних наук. Водночас виступає за визначення пріоритетів – напрямів, здатних дати суспільству конче потрібні результати і стати

імпульсом для розвитку всієї вітчизняної науки. Як забезпечити такі прориви в умовах мізерного фінансування? Тут цінним є досвід Інституту електрозварювання та інших провідних академічних установ, яким удавалося залучати додаткові джерела надходження коштів від міністерств, відомств і підприємств, зацікавлених у результатах відповідних наукових досліджень.

Однак не можна сказати, що шлях Б. Патона в науці був цілком безхмарним. Долання бюрократичних бар'єрів, боротьба з недалекоглядними чиновниками, потуги, нерідко марні, з метою відстояти інтереси науки в коридорах влади – це теж доля вченого. Ось як, наприклад, не стримав він емоцій під час розмови з експертом енергетики України Віталієм Склярівим напередодні 25-ї річниці Чорнобильської катастрофи. «Послали нас за всіма правилами матірнього мистецтва!» – підсумував Борис Євгенович розповідь про те, як відреагувала Москва на підписане ним застереження українських учених про неприпустимість розміщення АЕС у районі Чорнобиля поблизу Києва. А застереження виявилось пророчим...

І для Бориса Патона, як і багатьох науковців академії, участь у ліквідації наслідків цієї катастрофи стала ще одним складним життєвим випробуванням.

вже вчетверте переобрали на новий п'ятирічний термін.

До речі, Борис Євгенович, як і батько, не тішиться славою, світовим визнанням. У центрі Києва встановлено його погруддя всупереч бажанню самого вченого. Він звертався до уряду (щоправда, безрезультатно) з проханням зняти бюст. Свого часу, неабияк ризикуючи накликати на себе партійний гнів, відмовився від посади президента Академії наук СРСР. А скільки разів він викреслював своє прізвище зі списків учених, представлених до нагород!

Мені довелося працювати майже вісім років у часописі «Вісник Національної академії наук України», головним редактором котрого, як іще п'яти (!) наукових журналів, був (і є) Борис Патон. Ніколи не бачив у нього на грудях жодної нагороди, хоча й має неімовірну кількість орденів, медалей, різних відзнак. Зокрема, двічі удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, а 1993 року став першим Героєм України. Не виключаю, що почесні відзнаки дозволяв почепити на лацкан свого піджака єдиний раз – під час вручення. Бо головна нагорода для Патона – сама академія, збереження якої – його мета, його стратегія, його місія.